

Barcino magna parens Mutacions i pervivència de Virgili al setge de Barcelona de 1714*

Gerard González Germain

Universitat Autònoma de Barcelona
gerardgermain@gmail.com

L'Oppugnatio & defensio urbis Barcinonensis de 1718

L'aparició de la novel·la *Victus* (2012), d'Albert Sánchez Piñol, va posar a disposició del gran públic un relat ficcionat dels fets ocorreguts durant la Guerra de Successió (1705-1714), just a les portes de la celebració del tricentenari de la caiguda de Barcelona. El llibre incloïa una reproducció facsímil d'una petita joia en el camp de la impremta: un mapa imprès a Viena l'any 1718 que documenta, amb gran precisió, el setge de Barcelona (figura 1)¹. Es tracta d'un document que fins aquell moment no havia generat gaire interès entre els especialistes, malgrat que es tractava de la representació més fidel del setge, d'entre els nombrosos gravats de l'època que el testimonien². El dibuix fou realitzat només dos anys després a Viena per un exiliat català que havia viscut els fets des de la primera línia: l'escultor i capità d'enginyers de la guarnició de Cardona, Francesc de Santacruz (MARTINELL, 1961: 130-135; SERRA I SELLARÉS, 2014: 273).

Des del punt de vista de la tradició clàssica, el document no està tampoc mancat d'interès. La llengua escollida tant per al lema com per a l'escut del mapa fou el llatí, mentre que l'explicació del plànol, a la part inferior, és completament bilingüe, en castellà a les quatre columnes de l'esquerra i en llatí a les de la dreta. Reproduïm aquí els textos de l'escut i de la introducció de la llegenda:

* Aquest treball s'inscriu dins del projecte de recerca FFI2016-77723-P, finançat pel Ministerio de Economía, Industria y Competitividad. La primera versió d'aquesta nota va ser entregada a l'editor el febrer de 2014; durant el temps d'espera d'edició, el text i la bibliografia han estat revisats i actualitzats l'octubre de 2017 i el setembre de 2019.

1. Viennae, typis Ioan. van Ghelen, S. C. M. & C. aulae typographi 1718. L'exemplar reproduït aquí i citat per la bibliografia és el de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (número de registre 18265). En conec dues altres còpies, una a París (Biblioteca Nacional de França, GED-4934) i l'altra a Budapest (Museu d'Història Militar, H III d 837).
2. La primera (i gairebé única) referència anterior que hem pogut localitzar és la de SANPERE I MIQUEL (1905), que reproduïx el mapa (en una làmina no numerada entre les pàgines 544 i 545) i anota: «del único ejemplar completo conocido, que obra en poder del autor de este libro». Vegeu ara ALCOBERRO (2013: 126-131; 2015: 81-82).

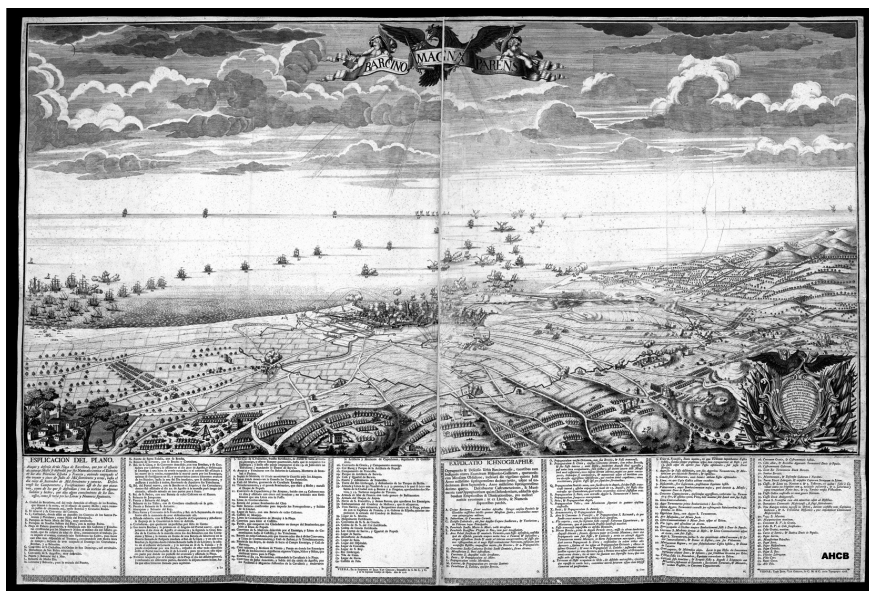

Figura 1. *Barcino magna parens* (1718) [AHCB 18265].

AUGUSTISSIMO ROMAN(ORUM) IMPERAT(ORI) CAROLO VI SEMPER INVICTO HISPAN(LARUM) REGI CATHOLICO BARCHINONENSI COMITI ET PATRI. Hanc Barchinonae ab ulterioris Hispaniae et Galliae coronis per decem et quatuor menses mari terraque obsessae et a propriis civibus strenue defensae tandem deprecata ab obsessoribus capitulatione occupatae delineationem in signum obsequiosissimae devotionis et reverentiae offert) d(icat) c(onsecrat) Fran.^{us} S.^{cia} Cruz Catalanus 1716.

EXPLICATIO ICHNOGRAPHIAE [sic]. Oppugnatio & defensio urbis Barchinonensis, tuentibus eam indigenis contra exercitum Hispanico-Gallicum, quatuordecim mensium obsidione, inchoata die vigesimo quinto Iulii anno millesimo septingentesimo decimo tertio usque ad undecimum diem Septembris, anno millesimo septingentesimo decimo quarto. Describuntur castrametationes et munimenta tam oppugnantium quam defendentium, adductis quibusdam eruptionibus et dimicationibus pro meliori notitia eventuum; ut ex literis & numeris sequentibus patebit.

L'objecte d'aquesta nota, però, és únicament el lema que figura a la part superior central del mapa i que diu així: *Barcino magna parens* (figura 2). El lema apareix escrit en una cinta al vent, suportada per una àguila monocèfala que simbolitza el poder imperial (representada portant una corona, un ram de llover al bec i una espasa i un ceptre a les urpes) i dos *putti* als costats, cadascun dels quals sosté una palma i toca una trompeta curta d'un sol tub lleugerament corbat.

La utilització d'una expressió de to grandiloqüent en aquest context aconseguí crear un efecte de clar contrast entre el seu significat i la realitat que il·lustra.

Figura 2. *Barcino magna parens* (1718) [AHCB 18265] (detall).

D'altra banda, per triar aquest lema el seu responsable no va inventar-se'n un *ex nouo*, sinó que va voler conferir-li autoritat (i, en certa manera, «objectivitat») anant-lo a cercar a les fonts historiogràfiques escrites a l'Antiguitat. I per tal que en quedés constància, Santacruz va assenyalar-ne la procedència, en lletra petita però perfectament llegible, just sota el mot *parens*, amb la indicació següent: «Flavius Lucius Dexter in fine Chronicon».

La història, fins i tot en els seus episodis més llastimosos, no està absent d'una certa ironia, perquè, com ara sabem, la font escollida —la crònica de Flavi Luci Dextre— no era sinó una gran falsificació, inventada en plena Contrareforma per un personatge encara avui desconcertant, el jesuïta toledà Jerónimo Román de la Higuera. Però, a més, la clàusula que ens ocupa fou el resultat no d'un, sinó de dos processos consecutius i independents de falsificació: una mentida, doncs, construïda sobre una altra mentida, que, paradoxalment i tristament, acabaria adquirint dos segles més tard un significat ben tangible i real.

El *carmen sepulcrale* d'Ataül segons la crònica apòcrifa de Dextre

Entre finals del segle XVI i principis del XVII, arreu de la península Ibèrica —però molt especialment al regne de Castella— es va viure una veritable «febre» de descobertes fabuloses, de caràcter tant arqueològic com historiogràfic, que pretenien testimoniar un passat de profundes arrels autòctones i cristianes. Aquest clima clarament propici a la credulitat fou producte de la suma de diversos factors que jugaven al seu favor: el corrent contrareformista que s'havia apoderat de l'Europa catòlica, que fomentava l'exaltació dels seus trets més cristians; la necessitat secular de Castella per exhibir un passat propi que demostrés una continuïtat cultural i religiosa per sobre de les invasions successives de què havia estat objecte, i fins i tot el llegat de la cultura humanística, que havia posat en evidència que mitjançant la descoberta i l'estudi de noves fonts documentals (manuscrits recuperats en biblioteques, inscripcions desenterrades, etc.) era possible treure a la llum aspectes sobre temps pretèrits que havien estat oblidats des de feia segles.

Aquest és el context en què Jerónimo Román de la Higuera (1551-1611) va forjar, a partir de 1594 i fins ben entrada la primera dècada del segle XVII, quatre grans cròniques cristianes, atribuïdes a *Flavius Lucius Dexter*, natural de Barcelona; *Marcus Maximus*, bisbe de Saragossa; *Luitprandus*, subdiaca de Toledo, diaca de

Pavia i bisbe de Cremona, i, per últim, *Julianus Petrus*, arxipreste de Santa Justa a Toledo³. Román de la Higuera va donar a conèixer les seves invencions mitjançant còpies manuscrites que va enviar a erudits importants de l'època, la qual cosa va permetre que, anys després de la seva mort (entre 1619 i 1635), les cròniques fossin publicades, fet que els va atorgar una grandíssima difusió. Malgrat algunes acusacions de falsedat que aviat van formular-se, les cròniques van gaudir d'autoritat fins que finalment van ser rebatudes i condemnades per Nicolás Antonio (1617-1684) amb la seva *Censura de historias fabulosas*, que l'erudit sevillà havia escrit a mitjan segle XVII, però que va romandre inèdita fins que l'any 1742 fou publicada per Gregorio Mayans (ANTONIO 1742).

La crònica de Dextre⁴ fou la primera que es va imprimir —juntament amb la de Màxim— l'any 1619 a Saragossa, en una versió més aviat modesta i amb un nombre important d'errates⁵. Per tal d'oferir-ne una versió més pulcra, però sobretot per defensar-ne l'autenticitat enfront d'aquelles veus que ja s'hi havien alçat en contra, l'any 1627 se'n van publicar, de manera paral·lela, dues noves edicions que incorporaven sengles comentaris que «explicaven» —i, per tant, legitimaven— les notícies històriques que s'oferien al llarg de la crònica. La primera d'aquestes edicions es va imprimir a Lió i incloïa un comentari extensíssim del frare cistercenc Francisco de Bivar (1584-1636)⁶, mentre que la segona es va imprimir a Sevilla amb el comentari de l'historiador, poeta i antiquari Rodrigo Caro (1573-1647)⁷.

Tal com s'afirma en el mapa del setge de Barcelona, la clàusula *Barcino magna parens* es troba just al final de la crònica de Dextre, un cop acabat el relat dels esdeveniments succeïts anualment, en una mena d'epíleg en què el suposat autor passa a parlar en primera persona. Transcrivim el fragment segons l'*editio princeps* de 1619:

Cum haec scriberem, regnabat in Hispania Theorodedus [sic] rex, currebatque eius annus XXII, Romae MXXCII, Christi CCCCXL, aera CCCLXXVIII, aetatis vero meae 72 iam incipiente decrepita. Qui rex successit Vualiae, hic Sigerico, Sigericus autem Athaulpho, qui Barcinone patria nostra occisus XXI Augusti anno [sic] 416, in cuius memoriam hoc ego carmine lusi:

3. El primer gran estudi sobre aquest procés de falsificació és de GODOY ALCÁNTARA (1868); n'existeix una edició facsimil moderna (Granada, 1999) amb estudi preliminar d'Ofelia Rey Castelao. Bona part dels estudis moderns sobre la seva faceta de falsari exploren la relació d'Higuera amb les falsificacions coetànies aparegudes a Granada i conegudes tradicionalment amb el nom de «ploms del Sacromonte», dels quals hi ha actualment una nodrida bibliografia. Assenyaem només els treballs que toquen més pròpiament les falses cròniques: YELO TEMPLADO (1984-1985); CÓRDOBA (1985); CARO BAROJA (1992: 163-187); MARTÍNEZ DE LA ESCALERA (1991); GARCÍA-ARENAL i RODRÍGUEZ MEDIANO (2009: 257-268).
4. Com és sabut, Román de la Higuera va emprar la figura autèntica de Dextre (el nom autèntic del qual fou Nummius Aemilianus Dexter; cf. *PLRE* I s. v. *Dexter* 3), autor d'una *omnimoda historia* perduda, de la qual es coneixia l'existència per una al·lusió de Sant Jeroni (*De vir ill.* 132).
5. DEXTER (1619).
6. DEXTER (1627a). El text i el comentari d'aquesta edició van ser publicats dins la *Patrologia Latina* (vol. 31: París, 1846; Turnhout, 1968²).
7. DEXTER (1627b). Per a la defensa activa de Caro de les falsificacions d'Higuera, vegeu ECKER (2002: 369-382).

*Bellipotens valida natus de gente Gothorum
hic, cum sex natis, rex Ataulphe, iaces.
Ausus es Hispanias primus descendere in oras,
quem comitabantur millia multa virum.
Gens tua (tum demum nato [sic]) et te invidiosa peremit,
quem post complexa, & [sic, sc. est] Barcino magna parens⁸.*

Com es pot observar, la clàusula emprada com a lema del mapa és en realitat el darrer hemistiqui d'un *carmen sepulcrale* dedicat al rei visigot Ataül, mort a Barcelona l'any 416 d.C., i format per sis versos en díctics elegíacs. Segons afirma el fals Dextre, ell mateix n'hauria estat l'autor, que s'hauria «entretingut amb aquest poema en memòria d'Ataül», si bé no s'arriba a escatir si es tractaria d'una simple composició poètica o bé si pretén afirmar que havia fet gravar realment un monument en honor del rei, mort vint-i-cinc anys abans.

Pere Antoni Beuter i el *carmen epigraphicum* d'Ataül (IHC 80*)

Malgrat que la «veu narrativa» de la crònica de Dextre s'atribueixi la paternitat del poema, el cert és que Román de la Higuera no en va ser l'autor. En efecte, el toledà es va limitar a recollir un text que havia circulat per nombroses cròniques del segle XVI, el va saber integrar dins de la crònica i hi va introduir una única modificació —que, com veurem, per a nosaltres resulta de gran rellevància.

D'altra banda, com ja va detectar Emil Hübner, el text en qüestió no és en cap cas tardoantic, sinó que es tracta d'una creació renaixentista, motiu pel qual està inclòs a l'apèndix d'epígrafs falsos de les *Inscriptiones Hispaniae Christianae* (IHC 80*)⁹. De fet, el poema d'Ataül és només un exemple d'un seguit d'epitafis reials que van inventar-se ja des del segle XIII, però sobretot de mitjan segle XVI fins ben entrat el segle XVIII¹⁰.

Cronològicament, el primer que registrà l'epígraf fou el teòleg i cronista valencià Pere Antoni Beuter (1490/5-1554), que l'incloué a la *Primera part de la Història de València*, publicada el 1538¹¹, així com a la traducció castellana que en va fer vuit anys més tard (BEUTER 1546). La tradició posterior de l'epitafi està integrada per obres de caràcter historiogràfic que van accedir, directament o indirecta, a la crònica de Beuter¹². En aquest sentit, és molt significatiu que la inscripció no aparegui en gairebé

8. DEXTER (1619: 64-65).

9. De fet, l'autenticitat de la inscripció havia estat posada en dubte des del segle XVI, tal com testimonia MORALES (1557: f. 20r.), que, malgrat que l'accepta com a bona, comenta: «algunos hay que no tienen este epitafio por antiguo, y así no le dan mucha autoridad».

10. Hübner recull, entre les inscripcions hispàniques falses cristianes, l'epígraf de Roderic (IHC 7*), per al qual vegeu infra, Beremund I d'Astúries (IHC 60*), Tulga (IHC 74*), Vamba (IHC 75*), Beremund II (IHC 87*), Alfons V de Lleó (IHC 88*), Sanç III de Pamplona (IHC 89*), Beremund II de Lleó (IHC 90*), etc.

11. BEUTER (1538). N'existeix una edició moderna a cura de Vicent Josep Escartí (BEUTER, 1998). Per a aquesta obra, vegeu, finalment, ESCARTÍ (2010) i MIRALLES (2018).

12. En ordre cronològic, l'epígraf és reproduït per VASAEUS (1552: f. 81r.), DE ULLOA (1557: 58, obra apòcrifa), BARREIROS (1561: f. 132r.), MORALES (1577: f. 20r.), VILADAMOR (2007, vol. II, cap. 76,

cap de les nombroses síl·loges epigràfiques redactades des de finals del segle XV i durant tot el segle següent¹³. Una altra consideració que permet apuntar a la participació directa de Beuter en la creació del text és l'aparició, a la seva *Història de València*, d'un altre fals epigràfic del qual fou molt probablement autor¹⁴, així com del suposat epitafi del darrer rei dels visigots Roderic, que va conèixer mitjançant la *Historia de rebus Hispanie*, de Rodrigo Jiménez de Rada, i que va «engrandir» en confondre la continuació de l'obra de Jiménez de Rada com a part integrant de la inscripció¹⁵.

Com era d'esperar, el context en què s'emmarca el suposat epitafi d'Ataülf canvia significativament respecte del que ofereix Román de la Higuera. Més sorprenent, però, és el fet que les diferències no s'acaben aquí, sinó que afecten el text mateix de la inscripció i, concretament, la clàusula objecte d'aquesta nota. Aquest és el passatge de la crònica de Beuter en l'edició catalana de 1538:

Succehi Athaülpho y fon lo primer que passa en Spanya per a habitar en ella, com diu lo arquebisbe de Toledo, y corria llavons la era CCCCXXXVIII, que era l'any del Senyor CCCCX. Prengue per muller a Placida, germana de l'emperador Honorio, y quasi per honra de son cunyat dexant la Italia, vinguesse'n a Spanya. Fon mort en Barcelona en la era CCCCLV, que era l'any del Senyor CCCCXVII, y fon soterrat en Barcelona, en una rica memoria ab ses armes, y posaren estos versos que-s seguexen:

*Bellipotens valida natus de gente Gotthorum.
Hic cum sex natis rex Ataolphe iaces.
Ausus es Hispanas primus descendere in oras,
quem comitabantur millia multa virum.
gens tua tunc demum natos et te invidiosa peremit,
quem post complexa est Barcino magna gemens¹⁶.*

p. 611; es tracta de la *Història general de Catalunya*, composta abans de 1585 i que va romandre inèdita fins a l'edició de Miralles, VILLADIEGO (1600, 20), SCHOTTUS (1608, vol. I, 149), MEDRANO (1608: 160) i PUJADES (1609: f. 265r.). La transcripció següent ja correspon a l'*editio princeps* de la crònica de Dextre.

13. Els casos excepcionals en què el text apareix en obres no historiogràfiques deriven clarament d'aquestes, com és el cas de la carta que Juan de Arce va enviar a Antonio Agustín l'any 1546 (Biblioteca Apostòlica Vaticana, ms. Vat. lat. 6038, f. 107r.; vegeu CARBONELL MANILS [1991: 533-534]), el manuscrit d'epigrames i inscripcions de Gómez Suárez de Figueroa y Córdoba (Salamanca, Biblioteca General Històrica, ms. 2212, f. 88r., on s'explicita que la font és Beuter) o la descripció del viatge d'Henrique Cock per Aragó, Catalunya i València l'any 1585 (Bibliothèque Nationale de France, ms. Espagnol 272, f. 171v.), així com les síl·loges impreses de STRADA (1575: 153 núm. 7), PITHOU (1589: 145) i OCCO (1592: 6, núm. 10).
14. Es tracta de la inscripció d'Alacant *CIL* II 362*, sobre la qual vegeu GONZÁLEZ GERMAIN i CARBONELL MANILS (2012: 128-129).
15. El fals (*IHC 7**), en la versió de JIMÉNEZ DE RADA (1987: 104), deia únicament: *Hic iacet Rodericus ultimus rex Gothorum*. BEUTER (1538: lib. I cap. 16, f. 58r.) va incloure com a part de l'epitafi el judici que en feia Jiménez de Rada: *Hic iacet Rodericus ultimus rex Gothorum. Maledictus furor impius Iuliani quia pertinax et indignatio quia dura, vesanus furia, animosus indignatione, impetuosus furore, oblitus fidelitatis, inmemor religionis, contemptor divinitatis, crudelis in se, homicida in Dominum, hostis in domesticos, vastator in patriam, reus in omnes. Memoria eius in omni ore amarescet et nomen eius in aeternum putrescet.*
16. BEUTER (1538: lib. I, cap. 15, f. 54v).

La lliçó *Barcino magna gemens* —en lloc de *Barcino magna parens*— reapareix igualment a la versió castellana de la crònica i, consegüentment, és la que presenten totes i cadascuna de les fonts posteriors fins a la crònica de Dextre. Cal concloure, doncs, que aquest canvi fou una interpolació més (ja que difícilment pot ser considerat un simple *lapsus calami*) realitzada per Román de la Higuera. Els motius que expliquen aquesta alteració i el model en què es va inspirar el falsari ocuparan la darrera part d'aquesta nota.

La terra com a *magna parens*: Una clàusula d'arrels virgilianes

En la primera versió del *carmen*, que va difondre (i potser també va forjar) Pere Antoni Beuter, la ciutat de Bàrcino, que rebia l'epítet de *magna*, era qualificada de *gemens*. El motiu dels laments que proferia la ciutat, òbviament, no era altre que l'assassinat del rei Ataülf. Contràriament, en la versió interpolada que Jerónimo Román de la Higuera va atribuir a la ploma de Flavi Luci Dextre, la ciutat va passar a ser anomenada *magna parens*, és a dir, «gran progenitora». Com resulta evident, aquesta nova aposició no podia fer referència al rei visigot a qui estava dedicat l'epigrama, ja que aquest s'havia instal·lat a la ciutat tot just un any abans.

En canvi, la clàusula adquireix ple sentit si hom accepta que l'autor de la composició era efectivament Dextre. En efecte, l'origen barceloní de l'autor és recordat des del títol mateix de l'obra, i es torna a remarcar en el paràgraf final en anomenar Bàrcino com a *patria nostra*. Sembla clar, per tant, que l'objectiu principal del canvi en la clàusula del poema hauria estat reforçar l'autenticitat de l'obra, tot creant un entramat de vincles entre autor, crònica i poema, que portava el lector, que no tenia motius per dubtar del poema —no en va, havia aparegut en un bon nombre d'obres anteriors a Román de la Higuera—, a donar per bona l'obra sencera.

La reutilització d'un poema amb una tradició de més de mig segle i el capgirament del seu sentit mitjançant el canvi d'un sol mot no deixa de tenir quelcom de meritori. Però el toc de gràcia fou la manera com Román de la Higuera va realitzar aquesta manipulació: amb la substitució de *gemens* per *parens* no estava banalitzant el text, sinó que, al contrari, el dotava d'una clàusula clàssica que tenia origen en Virgili i que gaudia d'una llarga tradició.

En efecte, l'origen de la clàusula *magna parens* es troba al segon llibre de les *Geòrgiques*, just a la cloenda de la seva *laus Italiae* (*Georg.* 2, 136-176), el famós discurs amb què Virgili lloa les excel·lències d'Itàlia:

*Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna uirum: tibi res antiquae laudis et artem
ingredior sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen*¹⁷.

Amb els epítets de *magna parens frugum*, [...] *magna uirum*, adreçats a la «terra de Saturn», Virgili resumeix els dos arguments principals que ha desenvol-

17. Verg. *Georg.* 2, 173-176.

lupat al llarg del discurs: la bondat dels productes que dona la terra així com la dels seus homes¹⁸. La importància del passatge dins les *Geòrgiques*, i la posició destacada dels versos dintre del discurs, explica que l'expressió fos reutilitzada amb assiduitat a partir d'Ovidi, en una o altra —o bé en totes dues— de les accepcions que Virgili havia utilitzat¹⁹. D'altra banda, la fortuna de què va gaudir el passatge original durant tot el Renaixement permet suposar que aquest era l'hipotext que Román de la Higuera tenia en ment, sense necessitat de suposar-ne cap font intermèdia.

Per a un falsari com ell, la decisió «d'empeltar» el poema d'Ataülf amb una clàusula virgiliàna no pot ser explicada tan sols pel gust per la tradició clàssica o com una simple mostra d'erudició; és difícil no veure-hi, doncs, una intencionalitat concreta. En aquest sentit, creiem que la voluntat de Román de la Higuera hauria pogut ser la d'intentar confondre tots aquells que coneguessin les dues tradicions del *carmen*: la versió de Dextre jugava d'entrada en clar desavantatge, en enfrontar-se a tota la tradició precedent²⁰; per contra, les ressonàncies virgiliàniques de la seva versió podien eventualment fer pensar a un erudit que aquesta era més «clàssica» i, en conseqüència, acceptar-la com a original en detriment de la lliçó de Beuter.

Amb Virgili arribem al final del camí que hem fet resseguint les arrels clàssiques (i pseudoclàssiques) del lema que encapçalava el gravat realitzat per Francesc de Santacruz del setge de Barcelona. Un camí llarg i insòlit per a una clàusula forjada en realitat al llarg del segle XVI, molt menys antiga, doncs, del que l'autor del gravat hauria pogut sospitar mai.

Referències bibliogràfiques

Fonts

- ANTONIO, N. (1742). *Censura de historias fabulosas, obra posthuma de don Nicolas Antonio... publica estas obras don Gregorio Mayans i Siscar*. València (ed. facs. Madrid, 1999).
- BARREIROS, G. (1561). *Chorographia de alguns lugares que stam em hum caminho*. Coïmbra.
- BEUTER, P.A. (1538). *Primera part de la Historia de Valencia, que tracta de les antiguitats de Spanya y fundacio de Valencia, ab tot lo discurs, fins al temps que lo inclit rey don Jaume primer la conquista*. València.
- (1546). *Primera parte de la Coronica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia*. València.
- (1998). *Primera part de la Història de València*. Ed. Vicent Josep Escartí. València.
- DEXTER, F.L. (1619). *Fragmentum chronici sive omnimodae historiae Flavii Lucii Dextri Barcinonensis, cum chronico Marci Maximi et additionibus Sancti Braulionis, & etiam Helecae episcoporum Caesaraugustanorum*. Saragossa.

18. Sobre una anàlisi d'aquests dos versos, pot consultar-se ERREN (2003, vol. II, 381-385).
19. Sense pretendre ser exhaustius, assenyalem les fonts antigues i tarδοantigues que ens semblen més evidents: Ov. *Met.* 1, 393; Stat. *Theb.* 3, 134; Sen. *Phaed.* 6c, 1; Plin. *Nat.* 37, 205; Sil. 3, 416; Auson. *Mos.* 381.
20. Això és, de fet, el que va succeir en l'edició de la crònica a cura de Bivar i impresa a Lió (DEXTER 1627a), en què es va «corregir» el text del pseudo-Dextre amb la lectura «original» de Beuter.

- (1627a). *Fl. Lucii Dextri Barcinonensis... Chronicon omnimodae historiae... nunc demum opera et studio fr. Francisci Bivarii Mantuae-Carpetani... commentariis apodicticis illustratum*. Lió.
- (1627b). *Flavi Luci Dextri v. c. omnimodae historiae quae extant fragmenta cum chronico M. Maximi et Helecae ac S. Bralunionis Caesaraugustanorum episcoporum, notis Ruderici Cari Baetici illustrata*. Sevilla.
- GODOY ALCÁNTARA, J. (1868). *Historia crítica de los falsos cronicones*. Madrid (ed. facs. Granada, 1999).
- JIMÉNEZ DE RADA, R. (1987). *Historia de rebus Hispanie sive Historia Gothica*. Ed. Juan Fernández Valverde. Turnhout.
- MEDRANO, J. de (1608). *La silva curiosa*. París.
- MORALES, A. de (1557). *Los otros dos libros undecimo y duodecimo de la Coronica general de España*. Alcalá de Henares.
- OCCO, A. (1592). *Inscriptiones veteres in Hispania repertae*. Heidelberg (reimp. 1596).
- PITHOU, P. (1589). *Epigrammata et poemata vetera*. París.
- PUJADES, J. (1609). *Coronica universal del Principat de Catalunya*. Barcelona.
- SÁNCHEZ PIÑOL, A. (2012). *Victus*. Barcelona.
- SCHOTTUS, A. (1608). *Hispaniae bibliotheca, seu de academiis ac bibliothecis*. Frankfurt.
- STRADA, J. (1575). *C. Iulii Caesaris rerum gestarum commentarii XIV*. Frankfurt.
- ULLOA, F. de (1557). *Il terzo libro delle lettere dell'illustre signor don Antonio di Guevara*. Venècia.
- VASAEUS, J. (1552). *Chronici rerum memorabilium Hispaniae tomus prior*. Salamanca.
- VILADAMOR, A. (2007). *Història general de Catalunya*. Ed. Eulàlia Miralles. Barcelona.
- VILLADIEGO, A. de (1600). *Forus antiquus Gothorum regum Hispaniae, olim liber iudicum, hodie Fuego Juzgo nuncupatus*. Madrid.

Estudis

- ALCOBERRO, A. (2013). *Barcelona 1714: Els gravats de la guerra de Successió*. Barcelona.
- (2015). «Barcelona i la Guerra de Successió: De les imatges coetànies al relat historicista». *Acta/Artis. Estudis d'Art Modern* 3, p. 75-87.
- CARBONELL MANILS, J. (1991). *Epigrafia i numismàtica a l'epistolari d'Antonio Agustín (1551-1563)*. Tesi doctoral inèdita disponible en xarxa (<<http://hdl.handle.net/10803/5551>>). Bellaterra.
- CARO BAROJA, J. (1992). *Las falsificaciones de la historia (en relación con la de España)*. Barcelona.
- CÓRDOBA, P. (1985). «Las leyendas en la historiografía del Siglo de Oro: El caso de los falsos cronicones». *Criticón* 30, p. 235-53.
- ECKER, H.L. (2002). «“Arab Stones”»: Rodrigo Caro's Translations of Arabic Inscriptions in Seville (1634). Revisited». *Al-Qantara* 23 (2), p. 347-401.
- ERREN, M. (2003). *P. Vergilius Maro, Georgica. Band 2: Kommentar*. Heidelberg.
- ESCARTÍ, V.J. (2010). «Narrar la historia remota de un país: Beuter y la *Història de València* (1538)». *Especulo: Revista de Estudios Literarios* 44. Consultat el 13 del 10 de 2013, de <<http://www.ucm.es/info/especulo/numero44/beutervera.html>>.
- GARCÍA-ARENAL, M.; RODRÍGUEZ MEDIANO, F. (2009). «Jerónimo Román de la Higuera and the Lead Books of Sacromonte». A INGRAM, K. (ed.). *The Conversos and Moriscos in Late Medieval Spain and Beyond*. Volum 1: *Departures and Changes*. Leiden, p. 243-68.
- GONZÁLEZ GERMAIN, G.; CARBONELL MANILS, J. (2012). *Epigrafia hispànica falsa del primer Renacimiento español: Una contribución a la historia ficticia peninsular*. Bellaterra.

- MARTINELL, C. (1961). *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*. Volum 2: *El barroc salomònic (1671-1730)*. Barcelona.
- MARTÍNEZ DE LA ESCALERA, J. (1991). «Jerónimo de la Higuera S.J.: Falsos cronicones, historia de Toledo, culto de San Tirso». A *Tolède et l'expansion urbaine en Espagne (1450-1650)*. Madrid, p. 69-97.
- MIRALLES, E. (ed.) (2018). «L'historiador Pere Antoni Beuter (1490-1554) i el seu temps» [Dossier monogràfic]. *Revista Internacional d'Humanitats* 42, p. 1-116.
- SANPERE I MIQUEL, S. (1905). *Fin de la nació catalana*. Barcelona.
- SERRA I SELLARÉS, F. (2014). *Cardona (1705-1714): La resistència a l'interior*. Barcelona.
- YELO TEMPLADO, A. (1984-1985). «El Cronicón del Pseudo-Dextro: Proceso de redacción». *Anales de la Universidad de Murcia. Filosofía y Letras* 43 (3-4), p. 103-21.